

# Agrárpolitikai megfontolások és műszaki fejlesztés

Dimény Imre

Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar,  
Élelmiszeripari Gazdaságtan Tanszék, Budapest

## SUMMARY

*Summarising a study work taken several decades four highly important fields are discussed in this essay:*

- *theoretical and practical methods of technical development,*
- *some special character of the technical development-friendly economic environment,*
- *specialities of the present situation,*
- *preliminary hopes for the future.*

Kutatói tevékenységem és ehhez kapcsolódó gyakorlati munkám köztudottan nagymértékben a műszaki fejlesztéshez (technológiai fejlesztéshez), ezen belül a gépesítés-fejlesztés ökonómiájához kapcsolódik. Az itt szerzett tudományos megállapításaimat az agrárpolitika az agrárfejlődés egyes szakaszaiban elfogadta, sőt a makroszintű teendők megfogalmazásánál jórészt érvényesítette. Ez elsősorban az 1960-as, illetve az 1970-es évek agrárpolitika magatartásában kapott különleges hangsúlyt.

Ezek közül kettőt említek:

- Az agrárfejlődésen belül a műszaki fejlesztés akkor válhatott a fejlődés meghatározó tényezőjévé, amikor a közgazdasági környezet makro- és mikroszinten egyaránt műszaki fejlesztésbarát volt.
- A műszaki fejlesztés a gazdaság egyetlen ágazatában – így az élelmiszergazdaságban – sem öncél, hanem a gazdasági fejlődésre és a kitűzött termelési célok elérésére irányított tevékenység összefüggő rendszere.

Ebben a felfogásban az agrárpolitika sarkalatos teendője olyan közgazdasági környezet kialakítása (termelőárak, állami támogatás, beruházások, agrárrolló, hitelezés), amely az egész élelmiszergazdaságban, főleg pedig a mezőgazdaságban bővülő jövedelmezőséget, a jövedelemtermelő képesség fokozását eredményezi, még pedig – makro- és mikroszinten egyaránt – olyan mértékben, ahol az élelmiszergazdasági termelésben a bővített újatermelés pénzügyi-anyagi feltételei megteremthetők. Ezek a megállapítások az agrárfejlődés egyes szakaszaiban nem érvényesültek teljes körűen. Kivétel csupán az 1960, illetve a 70-es évek időszaka.

Ez volt az az időszak, amikor az élelmiszergazdaság, ezen belül a mezőgazdaság legfontosabb ágazataiban érvényesült az előbbi megállapítás. Mihelyt eltávolodott az agrárpolitika ezen fontos lehetőség érvényesítésétől, a fejlődés dinamikája szenvedett kisebb-nagyobb csorbát.

## 1. A MŰSZAKI FEJLESZTÉS TARTALMI, ELMÉLETI GYAKORLATI MEGKÖZELÍTÉSE

a) A mezőgazdaság műszaki-fejlesztés kérdéseivel az 1950-es évek végén kezdtem behatóbban foglalkozni, és a résztől az egész felé haladás elvét követve 1961-ben jelent meg a „Mezőgazdaságunk traktorszükségletét meghatározó tényezők” című művem. Ez a munka az akkori igényeknek megfelelő, azonban a későbbi követelményeket már korántsem kielégítő, mennyiségi szemléletet tükrözött.

A rá egy évtizedre, 1971-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent könyvemben: „A gépesítés ökonómiája a mezőgazdaságban”, már a minőségi jellemzők számbavételével igyekeztem feltárni a főbb összefüggéseket. Mivel e munkában sem törekedhettem teljességre, elsősorban a növénytermesztés gépesítési összefüggéseivel foglalkoztam, az 1973-ban „Az állattartás gépesítésének ökonómiája” című könyvet adtam közre. Ebben a munkában foglaltam össze először a műszaki fejlesztésről alkotott véleményemet. Eszerint: a műszaki fejlesztés a gazdasági mutatókat a termelés eszközeinek és eljárásainak tökéletesítése útján előnyösen befolyásoló tevékenységet jelent. A mezőgazdasági értelmezésben a műszaki fejlesztés – némi egyszerűsítéssel – négy fő pilléren nyugszik. Ezek: a biológiai, a kémiai, a technikai és az emberi tényezők tégláiból épülnek fel.

A sorrend semmiképpen nem jelöli az egyes alkotórészek fontosságát, hiszen az egymásra utaltság nyilvánvaló. Éppen ezért a műszaki fejlesztésen mindig arányos, annak valamennyi elemére kiterjedő fejlesztést kell értenünk. Hiába növelik pl. a gépek számát és a vegyi készítmények mennyiségét, ha nincs elegendő jól képzett dolgozó, viszont a legmagasabb szintű szakértelem sem érvényesülhet anyagi megalapozás, megfelelő társadalmi-gazdasági feltételek nélkül. Ebben az esetben is alkalmazható a Liebig-féle minimum törvény. E szerint a termelési eredményt az eléréséhez szükséges valamennyi tényező közül éppen az korlátozza, amely a legkisebb mértékben (minimumban) van jelen. Vagyis: hasztalan a nagyarányú ráfordítás az állatok elhelyezésében, takarmányozásában, ápolásában, ha pl. a gondozott fajta termelőképesége alacsony szintű, s emiatt eleve nem válhatja be a hozzá fűzött reményeket.

Azt a következtetést vontam le, hogy a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének tényezői között szigorúan érvényesül a dialektikus kölcsönhatás, amelyre az eredmény érzékenyen reagál. Mivel pedig a termelési feltételek csak közvetve befolyásolhatók, a műszaki fejlesztésnek bonyolult feladatokkal kell megbirkóznia.

- b) A műszaki fejlesztés során a mezőgazdaság kilép a hagyományos elszigeteltségből, s egyre szorosabb, bonyolultabb kapcsolatba kerül más nemzetgazdasági ágakkal, a mezőgazdaságot ellátó, a felvásárló szervezetekkel, és rajtuk keresztül az ipar más ágazatainak számos tényezőivel. Az is való tény, hogy a mezőgazdaság gépesítése szerves részét képezi a műszaki fejlesztésnek, vagyis a tudomány és a technika széleskörű térhódításának. Bevezetése és fejlesztése szorosan összefügg a műszaki fejlesztés egyéb területeivel, illetve tágabban fogalmazva a termelőerők fejlődésével.
- c) Nagy nyomatékmal hangsúlyoztam, hogy a műszaki fejlesztés a közgazdaság egyetlen ágazatában – így a mezőgazdaságban – sem öncél, hanem a gazdasági fejlődésre és a kitűzött társadalmi célok elérésére irányított tevékenységek összefüggő rendszere. Ezért a műszaki fejlesztés alapvető feladatának tekinthető a lakosság fogyasztásának egyre magasabb szintű kielégítése, a megfelelő mennyiségű, minőségű és választékú élelmiszerek termelése, egyre kevesebb társadalmi munkaráfordítással.
- d) A műszaki fejlesztés sokrétű tevékenység, de mindenképpen magában foglalja az előkészítést és a tényleges megvalósítás sok más folyamatát is. Az előkészítő szakasza a kutatás. A műszaki fejlesztéstől elkülönített kutatásnak egyszerűen nincsen értelme. Helyesebb éppen ezért – tágabb értelemben – a fejlesztésről tárgyalni. Mert ez felöleli a biológia, a kémia, a technika ismereteit és magába foglalja az olyan emberi vonatkozású tevékenységet is, mint pl. a szakképzés és a továbbképzés. Ez a megközelítés teszi lehetővé a műszaki fejlesztés és az innováció közötti kapcsolatok tisztázását.
- A műszaki fejlesztés gazdasági megítéléséről szólva hangsúlyoztam, hogy a makro-, illetve a mikroszintű műszaki fejlesztés között különbséget kell tenni. Makrogazdasági szinten a műszaki fejlesztésben – mivel itt elsősorban a gazdaságpolitikai megfontolásokról van nagyobb szerepük – olyan gazdasági mérőszámok használatosak, mint a munkatermelékenység, vagy pl. a területi termelékenység javítása. Mikroszinten a jövedelmezőség és az önköltség kerülhet előtérbe.
- A műszaki paraméterekkel együtt egyre inkább a gazdasági jelzőszámok, paraméterek valamilyen elfogadható rendszerével kell rendelkezni,

amelyek választ adnak a felmerülő kérdésekre, hiszen a műszaki fejlesztés végső célja a gazdasági növekedés meggyorsítása.

Ezekre az elvekre hivatkozom az 1974-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent „A gépesítésfejlesztés ökonómiaja a mezőgazdaságban” c. könyvben is. E munkában kiemelést kap a rendszerelmélet és a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének rendszer- szemléletű megközelítése.

- e) Ma is érvényes lehet az a megállapítás, miszerint: „számunkra nincs más út, mint az ipari vagy mezőgazdasági eredetű késztermékeket egyre növekvő mértékben, jó minőségben, gazdaságosan exportálni”. Ez az út azonban csak akkor járható, illetve a benne rejlő előnyök is csak akkor érvényesülnek, ha termékeink kivitele, minősége és ára kielégíti a világpiacon követelményeit. A mi körülményeink között tehát műszaki színvonal tartósan nem süllyedhet a fő exportpiacokon megkövetelt színvonal alá.
- A műszaki fejlődés ütemének különleges fontossága miatt nagy figyelmet kell fordítani minden olyan körülményre és tényezőre, amely a műszaki fejlődést növeli, lehetővé teszi a világszínvonal megközelítését, illetve emelkedésének követését. A műszaki fejlesztés eredményeként új termékek és termelési eljárások sokasága jelenik meg. Ezek elterjedése megváltoztatja a fogyasztást, következképpen a kereslet szerkezetét. A kereslet viszont a kínálatra hatva a termelés struktúrájában idéz elő alapvető változásokat. Következképpen a műszaki fejlődés hatására átalakul a termelés szerkezete. Megnö a technikai haladás eredményeképpen születő vagy átalakuló ágazatok, illetőleg a technikai haladást elősegítő ágazatok részesedése a termelésben.
- Hangsúlyoztam, hogy a céltudatos biológiai és technológiai fejlesztő és kivitelező munka (beleértve az elméleti, gyakorlati genetikától és a nemesítéstől kezdve a természetés, tenyésztés, tartás, gépesítés számos szakaszát) nem csupán horizontális síkon mozog. Ezzel korántsem érhetnénk be. Hiszen az öröklöttség fellazításából, illetve az öröklékenység szabályozásából kiinduló bonyolult műveletsor mindig a végső cél: az élelmiszeripari végtermék mennyiségi, minőségi mutatóinak javítása felé halad, akármennyi áttételen megy is keresztül.
- A műszaki fejlesztés erőteljesebbé válását sokban segítették a termelési rendszerek. A 70-es évek első felében kb. 80 termelési rendszer működött, nagy részük igazi innovációs központként tevékenykedett, a gyakorlat igényeire keresve a megoldásokat. Komplex technológiákat pumpáltak be a gazdálkodó szervezetekbe. Tulajdonképpen a műszaki fejlesztés hordozói voltak a termelési rendszerek. Sajnos azonban néhány kivételtől eltekintve (KITE, IKR) jelentős részük megszűnt.

## **2. A MŰSZAKI FEJLESZTÉS BARÁT KÖZGAZDASÁGI KÖRNYEZET NÉHÁNY SAJÁTOS VONÁSA**

Köztudott, hogy az 1959-61-es években végbement átszervezés már a 60-as évek közepén súlyos válságba sodorta az élelmiszergazdaságot. Olyan helyzet alakult ki, amikor is indokolttá vált a helyzet alapos áttekintése, az ágazatok új pályára állítása. Mai fogalmaink szerint konszolidációs program megfogalmazására került sor. Olyan közgazdasági környezet megteremtésére volt szükség, amelynek eredményeként megindult a dinamikus agrárfejlődés, és a válság megszüntethető.

- a) Ezt az agrárpolitikát az 1960-as, illetve a 70-es években az jellemezte, hogy igyekezett – a mezőgazdaságban dolgozók érdekeit szem előtt tartva – valamilyen formában a falun élőket képviselni, lehetőségeiket feltárni. Ugyanakkor az agrárpolitika erős alkalmazkodási kényszerre volt utalva aszerint, hogy az általános politika és az aktuális országos gazdaságpolitika milyen teret engedett működéséhez. Nyugodtan mondhatjuk, hogy az 1960-1970-es évek agrárpolitikája meglehetősen korlátozott keretek között érvényesülhetett, hiszen irányítói az általános ideológiai és politikai környezet nyomása következtében legtöbbször védekezésre kényszerültek. Az általános gazdaságpolitika ugyanis igen sok területen a „sztálini modell” keretei közé szorult. Az agrárpolitika olyan mértékben tudott ettől eltérni, amilyen mértékben el tudott térni a „sztálini modelltől”. Márpedig korántsem túlzó az a megállapítás, hogy agrárpolitikánk éppen abban volt eredményes, amiben eltért ettől a modelltől. Ezt azért sem árt hangsúlyozni, mert ma nagyon sok méltató személy és szervezet – utólagos bölcsességgel – úgy próbálja az akkori agrárpolitikát jellemezni, mint amely nem igazodott az általános fejlődéshez, a falu valóságos igényeihez, a mezőgazdaság világszerte megnyilvánuló fejlődési irányzataihoz. Nem vitás: az a „sztálini modell”, amelyre a gazdaságpolitika, illetve a társadalom támaszkodott, eleve kudarcra volt ítélve. A fejlődés annyiban valósulhatott meg, amennyiben megpróbált külön úton járni. Ilyen szempontból az agrárpolitikában, a mezőgazdaságban kézzelfoghatóan nyilvánultak meg a kezdeményezések. Korábban váltak felismerhetővé és több területen előbukkantak az olyan megoldások, amelyek az úgynevezett „magyar modell” formájában testesültek meg.
- b) Tévedtek akkor, amikor az 1974-1985-ös időszakban is azt hajtogatták, hogy folytatják a jól bevált és következetes agrárpolitikát. A jól bevált és következetes agrárpolitikát ugyanis az 1970-es évek közepétől már nem folytatták. Igaz, hogy az elutasító gazdaságpolitika magatartásából adódó következmények csak később jelentkeztek és váltak mind szembetűnőbbé. Ez összefügg azzal,

hogy a korábban eszközölt anyagi-szellemi ráfordítások még néhány évig megfelelő lendületet adtak a fejlődéshez, s emiatt a visszaesés csak később, 1981-1988-ban gyorsult fel és vált mind nyilvánvalóbbá. A helyzet megértéséhez tartozik annak számbavétele is, hogy melyek voltak azok az alapvető gondok, amelyek a jövőre szóló üzenetet is tartalmaznak, és ezekre hogyan, miképpen reagálhattak. Több, különösen szemléleti oknál fogva, valamint az egyéni túlkapasok miatt, a szövetkezetek szervezésekor és az azt követő időszakban nem teljesedtek ki a sokszínű, változatos szövetkezeti formák. A 70-es évek közepe-tájékán erősödő ideológiai nyomás miatt az erőteljes, mondhatni erőszakos egyesítési kampány jegyében az úgynevezett alacsonyabb típusú szövetkezetek jó része megszűnt. Az ideológiai töltettel létrehozott mesterkélt körülmények károsan hatottak. Az 1970-es évek közepén polgárjogot nyert az a településpolitika, amely felerősítette a tsz-ek egyesítéséből, a túlzott centralizációból adódó hátrányokat. Megjelentek az úgynevezett szerepkör nélküli kisközségek, ekkor szűnt meg nagyon sok község önálló tanácsa, iskolája. Mindebből olyan helyzet alakult ki, amely a falu általános fejlődését is akadályozta. Egyúttal uralkodóvá vált az a nézet, miszerint az állami tulajdon a legfejlettebb tulajdonforma. Ez a nézet a gazdaság, a politika, az ideológia minden területén súlyos következményekkel járt a gyakorlatban és a tudományos életben egyaránt. Az állami tulajdon magasabbrendűségének erőszakos hirdetése, a „következetesen szocialistának” mondott vélemények elharapózása hátrányosan érintette az egész szövetkezeti szektort. Ennek a szemléletnek pénzügyi, gazdasági és kulturális hatásai előmozdították a termelőszövetkezetekben és az állami gazdaságokban dolgozók bérmunkássá váló lefokozódását. Lényegében megszűnt a dolgozók tulajdonosi kötődése, megszűnt a hosszú távú érdekeltség, egyszersmind felerősödött a máról-holnapra való gondolkodás igen káros filozófiája.

- c) Elismerték, hogy az élelmiszergazdaságnak stabilizáló szerepe van a fizetési és a külkereskedelmi mérleg alakításában. Ezt azonban a pénzügyi-gazdasági szabályozás konkrét intézkedésekkel kellően nem igazolta vissza. Az is tény, hogy ebben az időszakban a kedvező fizetési mérleg a külkereskedelmi és a költségvetési egyensúly megteremtésére irányuló ágazati lépések, a mezőgazdaság lehetőségeit mesze meghaladó mértékű, az élelmiszergazdaság egészét érintő elvonásokban jutott kifejezésre. A túlzó elvonások akadályozták, zavarták a vállalati önállóságot, az öntevékenység kibontakozását, gátolták a szakértelem erőteljesebb érvényesülését.
- Amíg 1970-ben a mezőgazdaság támogatása 15,9 milliárd, a költségvetési befizetés 5,2 milliárd

volt, addig 1988-ban a támogatás összege 30 milliárdra, a költségvetési elvonásé pedig 38 milliárdra nőtt. Ez azt jelenti, hogy 1988-ban a mezőgazdaság nettó befizetése 8 milliárd forintot tett ki. Ehhez azonban még hozzá kell tenni azt, hogy olyan körülmények között alakult ki ez a nettó befizetés, amikor a tágra nyílt agrárrolló miatt 42 milliárdra tehető a valóságos elvonás. A kettős szorítás világosan érzékelteti, hogy a '80-as évek gazdaságpolitikai hibái milyen torzulásokhoz vezettek a mezőgazdaság megítélésében. Csorbát szenvedett az önállóság, kihasználatlanok maradtak az ökológiai adottságok, és nem utolsó sorban parlagon maradt a legfőbb tartalék, a szakértelem. Szokták azt is emlegetni, hogy a mezőgazdaság bruttó termelése szépen fejlődött, ugyanakkor a nettótermelés kisebb értékű. A hivatalos adatok szerint 1960-hoz képest 1980-ban a nettótermelés 11%-kal nőtt. Ha azonban az árdiszparitásokból és egyéb megkülönböztetésekből adódó torzításokat kiküszöböljük, akkor ez a nettó termelésnövekedés nem 11%, hanem 38,5%-os! A '70-es évek elején a mezőgazdaságban dolgozók jövedelme elérte, sőt meghaladta a bérből élőkét. A mezőgazdaságban általánossá váltak az ipari és egyéb kiegészítő tevékenységek. A háztáji termelés szerves egységet alkotott a nagyüzemivel. Az agrárgazdaságban előállított termékek felét a kistermelés adta. Máig ható eredmény volt, hogy sikerült érvényesíteni a piactól a fogyasztóig terjedő vertikális szemléletet. A termelés és a fejlesztés dinamikája ebben az időben meghaladja a legtöbb európai országét.

- d) Ezekből is megállapítható, hogy az élelmiszergazdaság, és ezen belül a mezőgazdaság fejlődése akkor vált igazán ígéretessé, amikor a gazdasági feltételek és az árrendszer keretében a gazdálkodók (szövetkezetek és állami gazdaságok, és a háztáji, kisegítő gazdaságok) nagy többségében nemcsak az egyszerű, hanem a bővített újratermelés pénzügyi feltételei is megteremtődtek. Akkor lendült fel igazán a mezőgazdaság, az élelmiszergazdaság, akkor volt dinamikus a fejlődés, amikor megnyíltak ezek a lehetőségek, leginkább a 60-as, illetve a 70-es időszakban. Az azt követő időszakra, főleg pedig 1981 után, mindez nem volt jellemző. 1988-ban a mezőgazdasági termelők közel 50%-a pénzügyi zavarokkal küzdött, a bővített újratermelés pénzügyi feltételei pedig már csak a gazdaságok egészen szűk körére korlátozódtak. Ebben az állapotban az ágazat erőtlenül, és a végleges vereség esélyével került be a rendszerváltás feudális nosztalgiajától sem mentes, minden meglévőt lerombolni és értékesíteni vágyó ideológiai és gazdaságpolitikai válságába. Az előzőekből az is nyilvánvaló, hogy a magyar agrártermelés csökkenése nem a rendszerváltozással kezdődött. A nyolcvanas

évektől tapasztalhatóak voltak ennek előjelei: kimerültek a korábbi évek tartalékai. Érvényesült az agrárrolló jövedelemelszívó hatása, amelyre nem volt, de nem is lehetett felkészülve az agrártermelés.

### **3. A MAI HELYZET NÉHÁNY SAJÁTOS VONÁSA**

- a) Ma a mezőgazdaságnak ugyancsak kicsi a jövedelemtermelő képessége. A nagyüzemi struktúrát, és vele szimbiózisban élő jövedelemkiegészítő és termelőképés háztáji gazdasági rendszert gyakorlatilag lebontották, de késik az új felépítése. A növekvő adó- és tb-terhek miatt a gazdálkodók nem tudnak fejlesztési forrásokat képezni. A termelő, mivel nem tudja fedezni kiadásait, hitelre szorul, amelynek kamata több mint kétszerese a jövedelmezőségi rátának. Ezért kényszerül arra, hogy kivonja a tőkét a mezőgazdaságból, eladja az állatokat és a földet. Az utóbbi 10 esztendőben 1800 milliárdra tehető a mezőgazdaságból kivont jövedelem. A legutóbbi 2-3 esztendőben is 250 milliárdot tett ki az a jövedelem, amely a kivonásba került.
- b) Tudatos agrárpolitikára és ehhez kapcsolódó műszaki fejlesztési politikára van szükség. Annál is inkább, mert az agrártermelés nemcsak gazdasági ágazat. Eredményei és kisiklásai kisugároznak a falura, a vidék életvitelére, a magyar tájra, de áttételesen az egész nemzetgazdaságra is. Míg a hetvenes években a világ élvonalába tartozott a magyar mezőgazdaság, ma az agrárjövedelmekből nem lehet megélni. Nagy tanulság, hogy tevékenységünkben a tudásnak, a kreativitásnak, a szakértelemnek kell biztosítani az elsőbbséget. Ahhoz, hogy a megfogalmazott célok megvalósuljanak, meg kell küzdeni a mindenkori uralkodó ideológia kötöttségeivel, a különböző eltérő magatartásokkal. Prioritást adva agrárpolitikai törekvéseknek. Gúzsba kötve nehéz táncolni, de a '60-as és '70-es évek ma is ható jó példája az, hogyan sikerült megtalálni azokat a réseket, ahol új fejlesztési irányokat határozhatunk meg.
- c) További tanulság a komplexitás szükségessége. Hiszen a mezőgazdasági termelés olyan láncszerű tevékenység, amely a termőföldtől a szupermarketig terjed. Ezért óriási szerepe van a minőségnek. Főleg, ha van belföldi igény is erre a minőségre. Ugyanis az országok többségében a hazai piacra termelik a mezőgazdasági termékek mintegy 60%-át. Nálunk viszont nincs fizetőképes kereslet, ezért a kérdést nem oldja meg a kereslet-kínálat törvénye. Kormányzati beavatkozásra van szükség a reálkeresetek javításához.
- d) A termelésnek nemcsak anyagi, hanem szellemi erőforrásokra is szüksége van. A 60-as, illetve a

70-es években ennek széles bázisa fejlődött ki. Új egyetemek jöttek létre, bővült a szakképzés, megtörtént a szakértelem bevonulása a politikába, a szakértelem időlegesen legyőzte a pártpolitikai szempontokat. A tudományos kutatás sem került olyan hátrányos helyzetbe, mint ma, amikor az egy lakosra számított kutatási ráfordítás nem éri el a fejlett országokénak még az egy tizedét sem. Ilyen körülmények között nehezen tudunk az Európai Unióhoz vezető útra lépni. Ugyanakkor geopolitikai és kulturális adottságaink megvannak. Ha ehhez bölcs előrelátás társul, megindulhat az erőteljes agrárfejlődés és vidékfejlesztés.

- e) Végző következtetés lehet a mai gyakorlat számára is; a műszaki fejlesztés erőteljesebbé tétele, a közgazdasági barát agrárpolitika. Olyan agrárpolitika kialakítása és megvalósítása, amely számol az előbb említett következtetésekkel. Természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy az ezredforduló tájékán újabb kihívásokkal kell szembenézni. Ilyenek: a minőség-elsődlegesség, valamint a fenntartható agrárfejlődés megvalósítása.

#### **4. A KÖVETKEZŐ IDŐSZAKRA MEGFOGALMAZHATÓ REMÉNYEINK**

- a) Továbbra is abban reménykedhetünk, hogy a napi politikai problémák megoldása után több idő jut a gazdasági gondok számbavételére, illetve ezek orvoslására. Bízhatunk abban is, hogy a józan tudományos törekvések megnyilvánulásai akkor sem maradnak pusztába kiáltott szavak, ha már semmilyen kapcsolatuk sincs a napi politikával. Erőteljesebbé válhat a szakértelem bevonása a politikába, s ez legyőzi a pártpolitikai szempontokat.
- b) Bízhatunk abban, hogy a közgazdasági környezet nemcsak szavakban, hanem a valóságban is műszaki fejlesztés barát lesz.
- c) S végül abban is reménykedhetünk, hogy egy új „feltöltési” időszak következik a műszaki fejlesztés egész kelléktárában. S ez a felismerés olyan fontosságú kérdés lehet az élelmiszergazdaság „fellendítésében”, mint akár a tulajdonszerkezet változása, akár pedig a piaci viszonyok kiteljesedése.